

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

**Nor juġa kês darov yaraĵ kam Yišoġut'iink' anc'eal
žamanakac'**

Vienna, 1909

Abschnitt

urn:nbn:de:hbz:5:1-72601

կուէր սոյն նուէրն առ փեսայի տունն մի կամ երկու օրով
յառաջ քան հարսանիքն, եւ կը կոչուէր Թաբաղ:

Այլ ինչ եւ իցէ, այս ամենայն, սովորութիւնից նոյն-
պէս եւ ճաշակից է կախուած: Զուղայեցիք ազատ են
վայելել այսպիսի ընտանեկան զուարճութիւնք որպէս եւ
փափագել եւ հաճոյ է ինքեանց, եւ հաւաստի եմ արդէն
մերժած կը լինեն ի բաց սոյն հանդիսի կից ոմանք անբարի
սովորութիւնքն, որք յիշեցան ի վեր: Ես իմ մասին ի սրտէ
կը բարեմաղթեմ բոլոր փեսայացու պատանեաց «կարմիր»,
եւ հարսնացու օրիորդաց «կանաչ», եւ ամենայն միտթա-
լութիւն եւ երջանկութիւն, զորս ամուսնական կեանքն
կարէ ընծայել: Եւ կը վերահաստատեմ զայս ասելով —
Ամէն:

Մ Ա Ն

Սովորութիւն էր մահ բառն յիշելում ասել, «հեռի
տանիցս, հեռի շէնիցս»: Բայց թող որքան որ կ'ուզենք
հեռի համարենք զայն մեզնից, սակայն միթէ նոյն իսկ մեր
ծննդեան ժամից, ամէն օր, ամէն ամիս եւ ամէն տարի քայլ
առ քայլ մեք մեզէն յառաջ չերթամք եւ չմօտենամք առ
այն: Կենաց՝ մահ պէտք է հետեւէ, փութով լինի այն կամ
անազան: Բնութեան զլնաւոր եւ անհրաժեշտ օրինաց մին
է այս: Ո՛ր եւ իցէ իրից խորշին, հեռանալն, ի բաց փախել
եւ ազատիլն կարելի կամ հաւանական է գուցէ, բայց այս մի
բանից ոչ: Բայց այդ կարծիքն եւս բոլորովին սխալ է, զոր
շատ մարդիկ ունէին եւ դեռ ունին, իբր թէ մահն ճակա-
տագիր է, այսինքն յառաջագոյն վճռուած է մեր ծննդեան
օրից թէ ե՛րբ եւ ի՛նչ մահուամբ պէտք է մեռանիմք: Այս
միանգամայն սուտ վարդապետութիւն է եւ հեթանոսու-

Թիւնից ֆնացած: Դաւիթ մարգարէն մարդոյ կենաց չափն
կը դնէ եօթանասուն տարիք, բայց այս եւս հաստատուն
կոպար չէ, քանզի այս օրերում շատոնք մինչ ութսուն,
մինչ իննսուն, եւ ոմանք մինչ հարիւր եւ հարիւրից անց
տարիք կ'ապրեն: Մահն կախուած է մարմնոյ ֆիզիքական
կազմութիւնից, ապրելոյ ձեւից, զգոյշ կամ անզգոյշ կեն-
ցաղավարութիւնից, չափաւոր կամ անչափաւոր կեանք
վարելից, նաեւ ի ծնողաց ժառանգեալ հիւանդութիւնից,
անակնկալելի դէպքերից, եւ ի վերջոյ ծերութիւնից: Ի
վերջին պատճառէ յառաջ եկեալ մահն է միայն բնա-
կան, եւ հետեւապէս բնութեան օրինաց համեմատ, մա-
տաղ հասակում մեռանելն բռնի մահ է, յառաջ եկեալ
վերասացեալ մի կամ միւս պատճառից, որոյ համար կամ
մեռնողն ինքն է պատճառն ուղղակի, կամ միայն զոհ կը
լինի այնպիսի հանգամանաց եւ դէպքի, որոց մասին պա-
տասխանատու չպիտի համարուի ինքն, այլ միայն թէ
տարաբախտ է եղած: Մարդոյ կեանքն առողջական կա-
նոնօք երկարելն մի նոր բան չէ, եւ ոչ ապացուցանելոյ
կարօտութիւն ունի: Կալկաթայում իմ տեսածով, երբ
բոլորովին զուրկ էր քաղաքն մաքուր ըմպելի ջրից, եւ
հարկաւոր մաքրութիւնից, ժողովրդոց մահաթիւն սովո-
րաբար վաթսնից մինչ ութսուն, մինչ հարիւր կը հա-
սանէր, այսինքն մի տարւոյ միջոցում հազար հոգիից այս-
քան կը մեռանէին, եւ յետոյ երբ քաղաքի վիճակն
բարւոյքեցաւ, եւ հաստատեցան առողջական օրէնք եւ
կանոնք, մահաթիւն իջաւ մինչ քսանից երեսուն, եւ այս
ի՞նչ կը ցուցանէ քան կենաց երկարիլ: Ուրեմն ճակա-
տագիրն, ոչ միայն մահու մասին, այլ մեր կենաց բոլոր
դիպուածոց եւ հանգամանաց վերաբերութեամբ սուտ է
եւ անհիմն: Բայց ի հարկէ թէ որքան եւ երկարի կեանքն

դեռեւս վախճանն նոյն է, վասն որոյ ի՞նչ օգուտ չտեսա-
նելոյն առնել զայն, կամ երկնչել նորան յիշել: Չկամիմ
ասել թէ հարկաւոր է մեզ թշուառացնել, միշտ մտա-
ծելով մահուան վերայ, մանաւանդ զի մատաղ, եւ միջակ
հասակի համար եւս միշտ սարսափ եւ տրտմութիւն ունի
այս, ոչ, քաւ լիցի, այլ լաւ չէ արդեօք նայել առ այն,
այնպէս անխռով հոգւով, որպէս թէ մի այցելու է այն
որ օր մի պիտի գայ, եւ պատրաստ լինիք հանդիպել նմին:

Բայց մահու վերայ փիլիսոփայել չէր իմ կամքն,
բազում իմաստուն մարդիկ արդէն խօսեցած են այս
մասին: Միայն պիտի յայտնեմ իմ յիշողութիւնքն,
թէ մահն, որ արդէն իւր սարսուռն ունի, քանի յաւել
սարսուռի, քանի յաւել զարհուրելի կերպարանք մի ունէր
տուած իւրն այդ ժամանակում, որոյ վերայ խօսքն կայ,
եւ թէ ինչ տարօրինակ սովորութիւնք եւ ծէսք կը հե-
տեւէին այնմ թէ ննջեցելոց եւ թէ կենդանեաց համար:

Շատ անգամ մահն եւ մահուան լուրն կ'ընդունուէր
ննջեցելոյ ընտանեաց կողմից, որպէս մի դէպք բոլորովին
անակնկալելի եւ անհաւանական եւ անհաւատալի, որպէս
թէ բնութեան օրինաց զբքում այդպիսի բան բնաւ չկայր
գրուած, եւ հետեւապէս այնպիսի անհնարին, անկուար,
դառն եւ անողորմելի, լաց, աղաղակ, սուգ եւ կոծ կը հե-
տեւէր այնմ, որ իրաւ սարսափելի էր լսել, սարսափելի
էր տեսնել: Ոմանք այնպէս անիրաւեալ զգացմանց ներքոյ
կ'ընդունէին մահուան գոյժ մի, որ մինչ անգամ, իւրեանց
բարկութեամբ լրաբերի վերայ կը թափէին, առանց մտա-
ծելոյ թէ ի՞նչ էր նորա յանցանքն: Վանքական ծառայից
մին կը պատմէր թէ օր մի Հնդկաստանից հասեալ մի
թուղթ, Առաջնորդն կը յանձնէ իւրն եւ կը հրամայէ
տանել յանձնել այս ինչ ընտանեաց: Այսպէս տանուտէրն

եւ իւր մայրն թուղթն տեսներն ի բաց, յանկարծ դառնալով առ ինքն, «այ, ոտքդ կոտրուած լինէր» աղաղակեցին, «երբեք մեր տան դուռն ճանաչած չլինէիր դու, այ դու դառն երես, այ դու անպիտան մարդ, կորիր, գնա այս տեղեցի» Զարմանքից քարացած էի, կ'ասէր ծառայն, թէ ընդէր այդպէս կը նախատէին ինձ, մինչդեռ առանց բառ մի խօսելոյ, միայն իմ մեծաւորի հրամանն էի կատարած: Եւ տեսնելով իմ զարմանքն, «կոյր ես ասացին թշուառական, չտեսանես որ սեաւ կնքամոմով է կնքուած այս թուղթն, որ քո կոտրած ձեռնով բերած ես, եւ մեր օրն սեւացրած»:

Սիրելեաց մահն, արդարեւ ցաւալի դէպք է միշտ, եւ բնական է որ պիտի լաց եւ կսկիծ պատճառէ: Այլ ինձ թուի թէ իրական վիշտն եւ կսկիծն, աղաղակ բառնալ, գոռալ, մազեր փետել, եւ գետնի վերայ թաւալդոր դալ չսիրէ, այլ ընդհակառակն կ'ընտրէ լուռ եւ անմունչ զգալ զայն, եւ կը սիրէ յաւել ծածկել իւր տրտմութիւնն քան այլոց ցոյց տալոյ տեսարան մի առնել: Նը թափեն նորա աչքից աղի արտասուք, այլ թաշկինակն աչքերի վերայ դնելով գաղել կ'ուզէ, եւ այսպէս տրտմութիւնն է որ կարեկցութիւն եւ համակրութիւն կը պատճառէ, եւ որ տեսողի աչքերն արտասուք կը լցնէ: Արական սեռն այսպէս էր, պիտի ասեմ ի պատիւ իւրեանց, այլ իգական սեռի համար որպէս թէ պարտաւորութիւն էր, ամենայն չափազանցութիւն գործ դնել, որ յաւէտ սարսափ եւ արհաւիրք կը պատճառէին տեսողաց քան ցաւակցութիւն եւ գութ: Բարձրաձայն ձչել, գոռալ, գետին անկանել եւ թաւալ դալ, գլուխն գետնոյ վերայ ծեծել, մազերն դուրս տալ, երեսն կռփել, եւ այլ այսպէս տարօրինակ եւ անբրիտոնէավայել արարմունք գրեթէ հասարակ էր ննջեցելոյ ընտանեաց եւ

ազգականաց կողմից, եւ յետոյ երկար ու բարձրաձայն գո-
 վեստներ պիտի լինէին ննջեցելոյ համար, հեհեկալով եւ
 լալով (երբեմն առանց արտասուաց) կը պատմէին մանր ու
 երկար ձեւով ննջեցելոյ, կենդանի ժամանակում, թեթեւ
 դորձքն, շարժումներն եւ արարքն, որ երբեմն բաւական էին
 եղեռներգութիւնն ի զաւեշտ փոխարկել, եւ ծիծաղ պատ-
 ճառել ունկնդրաց: Եւ այս կը տեւէր, սակաւ ինչ ընդհատու-
 թեամբ, երկու կամ երեք օր, փոքր ի շատէ վերանորո-
 գուելով մահուան եօթներորդ. եւ քառասներորդ օրում:
 Ձգիտեմ ինչ տպաւորութիւն ունէր այս հասակաւոր ան-
 ձանց վերայ, այլ լաւ կը յիշեմ որ մատաղ հասակում,
 որպէս սովորութիւն է ասել, նոյն իսկ գլխոյս մազերն կը ցցու-
 էին ասացեալ տեսարանի սարսափից: Կը յիշեմ յատկա-
 պէս այդ ժամանակն, երբ ննջեցելոյն տանից դուրս տանում
 լինէին, եւ թէ ինչ չափազանցութիւնք տեղի կ'առնուին,
 դժուարին է նկարագրել: Ենայպէս եւ եկեղեցում յետ պաշ-
 տօնի կատարմանն կը գային կը ժողովուէին մերձակայ ընտա-
 նիքն դադաղի շուրջն, եւ նոյն իսկ մատաղ հարսուէնքն, որոց
 բարձրաձայն խօսելն դեռ ոչ որ լաւ չէր, այս ժամանակ ա-
 զատ էին ճչել, աղաղակ բառնալ, եւ դադաղի վերայ անկա-
 նել եւ գովասանք տալ, եւ որքան յաւել ճիչ եւ աղաղակ,
 կը կարծուէր թէ յաւել տխրութիւն կը զգացուի, հան-
 դարտութեամբ եւ մեղմով արտասուողին, որ իսկապէս կը
 ցաւէր ի սրտէ, կը պարսաւէին որպէս թէ քարասիրտ էր եւ
 «մի ձայն եւս չհանեց», կ'ասէին: Թողեալ բոլորովին հեթա-
 նոսական սովորութիւն լինելն, օգուտն ինչ էր այս արար-
 մանց, ո՞վ գիտէ: Մեք Բրիտոնեայքս որ ապառնի բարեգոյն
 կենաց յոյս ունիմք, եւ գիտեմք որ այս կեանքն միայն կարա-
 պետ է միւսոյն, չպիտի արդեօք մեղք համարել այսպէս ան-
 վայել ձեւով հպատակելն արարչի կամաց, որով որպէս թէ

կը ծաղընը նոյն մեր յոյսն: Այո, սիրելիացէ բաժանուելն ցաւալի է, բայց մի՛թէ Ամէնիմաստ ստեղծողն արտասուք չէ՞ մատակարարած դոյն ցաւն ամոքելոյ համար: Թող ցաւեցեալ սիրտն թափել տայ աչաց իւր արտասուքն եւ այդ բաւական է, այլ այնպէս արհաւիրք յարուցանելն ոչ բնական էր, եւ ոչ քրիստոնէավայել:

Յետոյ ննջեցելոյ մասին, թող սիրելի հայր լինէր կամ մայր, որդի կամ դուստր, նա իսկ փոքրիկ անմեղ երեխայ մի, վերջին շունչն շնչելն ի բաց, անմիջապէս կը փոխարկուէր կը լինէր — կամ գոնէ այսպէս կը համարուէր — որպէս զարհուրելի առարկայ մի: Ընտանեոյ մատաղահասակ անդամոց իսկոյն տանից դուրս կ'ուղարկէին որ չտեսանեն զայն, հասակաւորքն եւս, ամէն ոք չէր վստահանար մօտ գնալ ննջեցելոյն, երկիւղեց պաշարեալ, ապա մարմինն լուանալէ յետոյ, կը պատանէին զայն, երեսն ծածկելով եւ այնպէս մի այլանդակ եւ զարհուրելի կերպարանք տալով նմին, որ իսկապէս տեսնողին չկարէր քան ահ եւ սարսուռ պատճառել: Եւ այս պատանեն յայնչափ անհրաժեշտ բան կը համարուէր, որպէս թէ առանց դորան Պետրոս Առաքեալն պիտի զանայր դրախտի դուռն բանալ նոցա համար: Աղքատ ընտանիք, պարտք անելով անգամ, ուստից որ կայր՝ պէտք էր ճարէին պատանացուն, ննջեցելոյ իւր սովորական զգեստութիւն թաղելն անլուր եւ անհաւատալի բան մի կը համարուէր: Մինչդեռ այլ երկրներում տեսած եմ որ պատանել բնաւ չկայ: Ննջեցելոյն կը զգեստաւորեն իւր սովորական սար մի մաքուր զգեստով, մինչ անգամ գուլպայ եւս տալով ոտիցն: Կը դնեն նորան կամ իւր մահճի կամ մի սեղանոյ վերայ, որ կ'երեւի որպէս քնած անձն մի: Ընտանեաց բոլոր մեծ ու փոքր անդամքն, նոյն իսկ փոքրիկ մանկունք եւս կը ժողովուեն նորա շուրջն, ծաղկունք կը

դենն նորա մօտ, կը համբուրեն նորան, կը նայեն մի եւ նոյն սիրոյ եւ գորովոյ աչքով առ նա, որպէս երբ կենդանի էր, ոչ սարսափ կայ, ոչ երկիւղ, եւ ընդէր պէտք է լինի, եթէ անբարի սովորութիւնը կամաւ չպատճառէ զայն, որպէս առնէր ի Զուղա: Այդպէս կը մնայ ննջեցեալն շրջապատեալ իւր ընտանեօք, մինչ եկեղեցի տանեն կամ հանգստարան, եւ որքան վայելուչ սովորութիւն է այս համեմատելով միւսոյն: Մահն բնականաբար փոքր մի սարսափ ունի, բայց յաւել զարհուրելի ձեւացնելն զայն, օգուտն ինչ է: Թողեալ այն որ փոխանակ ննջեցելոյ յիշատակն եւ վերջին տեսութիւնը քաղցր եւ դիւր տպաւորութիւն թողնելոյ սրտում, անսխորժ եւ զարհուրական զաղափար մի կը տպաւորէ մտաց վերայ, մանաւանդ մատաղահասակ անձանց:

Յետոյ միւս մի տարօրինակ եւ անվայելուչ սովորութիւն կայր, որ բարեկամք եւ ազգականք ննջեցելոյ տան մէջ ժողովուելով, այն տեղ օր մի, երբեմն երկու, գիշեր ցերեկ կը մնային, եւ կերակրոյ հոգացողութիւն պէտք էր սոցա համար, թողեալ թաղման օրի հանդիսաւոր հացկերոյթն, եւ խեղճ ընտանիքն, արտասուք աչքերում պէտք էր պարապէին կերակուր պատրաստել: Ուրախութեան ժամանակում հասկանալի է այս, բայց ինչ կը նշանակէ այսպէս դառն եւ տխուր օրում ժողովուել կերուխում առնել, որ երբեմն զուարճութեան հանդիսի ձեւ կ'առնոյր բազմակա-նաց կողմից, թէեւ խեղճ ընտանիքն ողբով եւ սգով կը պարապէին պատրաստել նոյն խնջոյքն: Եթէ հարկաւոր էր սգաւորացն ընկերել եւ միւրթարել, դժուար չէր թէ քանի հոգի նոցա մօտ մնալով, միւսներն երթային տուն իւրեանց կերակուրն վայելել, եւ դառնալ եւ նոցա ժամանակ տալ նոյնն առնելոյ: Ննջեցելոյ հետ ուտելիք եւ ըմպելիք պէտք էր

տանել Հանգստարանն եւս, որ հոգեհաց կը կոչուէր, ար-
դեօք ննջեցելոյ հոգւոյն էր այն օգուտ թէ կենդանեաց,
իւրեանց էր միայն գիտելի: Մեռելոց յիշատակի օրերում
եւս, նմանապէս ուտելիք եւ ըմպելիք կը տանէին հանգստա-
րանն, եւ նոյն իսկ ննջեցելոյ գերեզմանի վերայ սեղան կազ-
մելով լալով կ'ուտէին զայն, որպէս թէ սրբազան պարտա-
կանութիւն մի էր, եւ ոմանք եւս բաժակ մի կամ երկու
օղի ըմպելով բաժանեալ հոգւոյ կենացն, կը սկսանէին այ-
նուհետեւ խիստ օղեսառն արտասուք թափել: Տեսած եմ
ես ինքնս մի կին, որ մի գերեզմանի մօտ նստեալ, որոյ
քարի թիւն կը ցուցանէր յիսուն տարիք անց, աղիողորմ
ձեւով թափելով ասացեալ օղեսառն արտասուքն, կուլայր
եւ կը գովէր ննջեցելոյ լաւութիւնքն զորս ունեցած էր
կենդանի ժամանակում, բայց յետոյ յայտնուեց, որ այդ
չէր իւր սիրելոյ գերեզմանն, եւ սխալմամբ էր գովարա-
նում մի օտարի, զոր գուցէ բնաւ անսած չէր: Իրաւ որ
միանգամայն անքրիստոնէավայել եւ ծաղրալի էին այս սո-
վորութիւնքն, որ յուսալի է թէ այժմ բարձուած պիտի
լինին: Սողովմոն իմաստունն ամէն բանի համար ժամա-
նակ կ'որոշէ, եւ ամենայն խոհական անձն չէ կարող քան
վկայել, որ կերուխում առնելոյ ժամանակն այս չէր:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԻՊԱԿՔ

Վրիպակ	Էջ	Տող	Ուղեղ
դարձեալ	8	3	վարձեալ
պղուկն	8	27	պղուկն
անխնամ	11	7	անխնամ
Գեփոյ	11	9	Գեփոյ
ի նորոց	15	12	ի նորոց
Գաւկ	18	19	Գաւկ
անդ	18	30	անդ
ստուծեան	20	20	ստուծեան
լուծք	24	10	լուծք
Դարաւալէք	25	30	Դարաւալէք
փողադրունքն	25	30	փողադրունքն
վաղ	26	25	վաղ
բաղալք	27	15	բաղալք
թեթեւ	33	6	թեթեւ
գնողք	34	5	գնողք
ձեռք	34	19	ձեռք
դէծ	36	5	դէծ
Լ՛դ	39	8	Լ՛դ
միջում	42	12	միջում
անցն	43	27	անցն
կը պատաստանէ	55	22	կը պատաստանէ
Չարովցի	59	28	Չարովցի
դարձալէք	59	30	դարձալէք
այսպէսի	69	13	այսպէսի
ջանաց	72	4	ջանաց
միայն	86	3	միայն
սովորութիւններ	86	22	սովորութիւններ
որ	87	28	որ
Գողտտան	90	4	Գողտտան
Գնկնէն	105	24	Գնկնէն
նոյն	107	28	նոյն
երբայց	112	21	երբայց
պատանիկ	123	11	պատանիկ
որ	165	18	որ
կծէր	167	11	կծէր
կ'ջանայ	167	12	կ'ջանայ
օրի	168	12	օրի
կիսնուին	169	14	կիսնուին
քանի	172	12	քանի
կողմի	174	4	կողմի
Այո՛	184	6	Այո՛
կողման	184	13	կողման
Հարիսայք	185	11	Հարիսայք
առակող	191	15	առակող
դատերով	192	11	դատերով
աղջիկ	193	24	աղջիկ
պատասդ	194	22	պատասդ
արեւմնաս	195	9	արեւմնաս
բարկուծեամբ	199	26	բարկուծեամբ
եղեւերգութիւնն	201	6	եղեւերգութիւնն